

УДК 1(092)

DOI 10.32461/2226-3209.1.2025.327871

Цитування:

Федоренко М. О. Естетичний вимір української культури. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2025. № 1. С. 76–80.

Fedorenko M. (2025). Aesthetic Dimension of Ukrainian. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald: Science journal*, 1, 76–80 [in English].

Федоренко Микола Олександрович,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри суспільних наук
Національної музичної академії України
ім. П. І. Чайковського
<https://orcid.org/0000-0001-5480-6059>
Fed2000@ukr.net

ЕСТЕТИЧНИЙ ВИМІР УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Мета статті спрямована на дослідження естетичних засад української культури. **Методологія роботи** визначається комплексом взаємодоповнюваних методів, принципів загального й спеціального характеру, міждисциплінарний зв'язок яких забезпечує об'єктивність і достовірність результатів дослідження. **Наукова новизна.** Аргументовано тезу про панестетизм української культури. Обґрунтовано засадничу роль козацького бароко у формуванні естетичного виміру української культури. Стверджено думку про ментальну співзвучність української та європейської світоглядних традицій на ґрунті кордоцентричної «барокової» свідомості. Обґрунтовано особливості української ментальності з огляду на її панестетичні засади. **Висновки.** Окреслено предметну реальність, сутність та методологічне значення естетичного в сучасному культурологічному дискурсі. Наголошено на особливостях естетичної діяльності через формулу «ненасильницького синтезу». Вказано на специфіку сучасного розуміння культури, суть якої полягає в намаганні схопити тип традиційного, повсякденного буття людей в їх спілкуванні між собою та навколишнім світом. Закцентовано на понятті менталітету як певного «психологічного інструментарію», який синтезує на дорефлексивному рівні традиції, звичаї, вірування певної етнокультурної спільноти в їх «реальному» та «уявному» вимірах. Досліджено панестетичні особливості культури доби українського бароко. Вказано на феномен метафори (емблеми) як конструктивного принципу організації всього людського буття доби бароко з боку його творчості; у зазначений період уява про художність як суто зовнішню предметну властивість творів мистецтва, яка здатна викликати чуттєві враження, не є панівною. На прикладі поезики Миколи Гоголя продемонстровано особливості художнього стилю автора як прояв естетичного у витоках «несистемного синтезу».

Ключові слова: панестетизм, культурологічний вимір, менталітет, бароко, метафора.

Fedorenko Mykola, PhD in Philosophy, Associate Professor at the Department of Social Sciences, Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine

Aesthetic Dimension of Ukrainian

The purpose of the work is to study the aesthetic foundations of Ukrainian culture. **The research methodology** is determined by a set of complementary methods, general and special principles, the interdisciplinary connection of which ensures the objectivity and reliability of the research results. **Scientific novelty.** The thesis about the panesthetism of Ukrainian culture is argued. The fundamental role of the Cossack Baroque in shaping the aesthetic dimension of Ukrainian culture is substantiated. The idea of mental consonance of Ukrainian and European worldview traditions on the basis of cordocentric 'baroque' consciousness is affirmed. The peculiarities of the Ukrainian mentality are substantiated in terms of its panaesthetic foundations. **Conclusions.** The subject reality, essence and methodological significance of the aesthetic in contemporary cultural discourse are outlined. The peculiarities of aesthetic activity through the formula of 'non-violent synthesis' are emphasised. The specifics of the modern understanding of culture are pointed out, the essence of which is an attempt to capture the typology of traditional, everyday life of people in their communication with each other and the world around them. Attention is focused on the concept of mentality as a certain 'psychological toolkit' that synthesises, at the pre-reflexive level, the traditions, customs, and beliefs of a certain ethno-cultural community in their 'real' and 'imaginary' dimensions. The author investigates the panaesthetic features of the Ukrainian Baroque culture. The author points out the phenomenon of metaphor (emblem) as a constructive principle of organisation of the whole human existence of the Baroque period from the side of its creativity. In this period, the idea of artistry as a purely external subject property of works of art, which is capable of evoking sensual impressions, is not dominant. On the example of Mykola Gogol's poetry, the article demonstrates the peculiarities of the author's artistic style as a manifestation of aesthetic in its origins of 'non-systemic synthesis'.

Keywords: panestheticism, cultural dimension, mentality, baroque, metaphor.

Актуальність теми дослідження. Сьогодні наше розуміння культури й усвідомлення власної національно-культурної ідентичності, відстоювання свого історичного способу культурного співжиття набули екзистенційно-буттєвого виміру. Що ми маємо такого у своїй власній культурі, що є найвищою цінністю? Заради чого ми відстоюємо нашу колективну ідентичність? На чому ґрунтується культуротворча здатність нашої етнонаціональної традиції, що дозволяє нам бути нарівні з іншими культурами, досягаючи рівня загальнолюдського? Ці та інші питання в час героїчної боротьби українського народу за право бути набувають ще більш гострого звучання.

Аналіз досліджень і публікацій. Щодо літератури, у якій представлена зазначена тематика, то це, передусім, дослідження Є. Маланюка [7]. Тут ідея панестетизму української культури аргументована з огляду на історичний чинник, пов'язаний із впливом «античної Еллади». Автор демонструє свою ідею прикладами, взятими із культури українського бароко, творчості М. Гоголя та Т. Шевченка. Серед публікацій сучасних українських дослідників варто виокремити статті Н. Баранової [1] та В. Піщанської [8]. Якщо остання авторка акцентує на ролі естетичного в культурі як такої, на естетизації як загальній характеристиці сучасного культурного процесу загалом, то Н. Баранова виокремлює, зокрема, проблему співвідношення естетичного досвіду та освітньо-виховного процесу.

Виклад основного матеріалу. У сучасній гуманітаристиці наявні два погляди на сутність культури та культурності. Перша – фіксує традиційне розуміння культури як сукупності загальнозначущих форм духовного життя, що предметно втілюються в мистецтві, науці, моралі. При цьому дослідники кінця XIX ст. намагаються відрізнити культуру як духовно-душевну активність від цивілізації, під якою розуміють зовнішні щодо людини засоби та умови спільної життєдіяльності: державу, ринок, право, техніку, технологію, промисловість загалом. Інше бачення сутності культури, як зазначено вище, тяжіє до розуміння культури як особливої життєдіяльності, що притаманна різним етносам, народам, націям. Для нього характерне намагання зафіксувати повсякдення буття, особливості неспеціалізованих засобів міжлюдського спілкування, що знаходять своє

відображення в певних навичках світобачення, поведінці, ритуалах, включаючи мову, фольклор тощо.

Виокремлення культурного цілого передбачає попереднє розуміння цього локально-історичного світу, тобто наявності в людській свідомості певних дорефлексивних уявлень як про межі цього цілого, так і про критерії національно-культурної ідентифікації на всьому просторі культурних явищ. Культура – не лише зібрання історичних артефактів; вона, передусім, чинник, завдяки якому обмежений у просторі й часі людський досвід набуває позаособистісної довершеності. Цю культуротворчу здатність етнонаціональної традиції іменують, зокрема, ментальністю.

Уперше це поняття ввели в науковий обіг представники «нової історичної науки» – «школи «Анналів» – Люсьєн Февр та Марк Блок. «Історичні факти, – підкреслює Марк Блок, – це факти переважно психологічні» [3,24]. Предмет історії, зазначає французький дослідник, «у точному й остаточному смислі – свідомість людей. Відношення, що зав'язуються між людьми, взаємовпливи і плутанина, яка виникає у їх свідомості – саме вони і становлять для історії справжню дійсність» [3,104]. Це означає, що будь-яке явище стає історичним лише за умови, що воно пройшло через людську свідомість. Історія не відбувається поза людиною, поза її участю. Менталітет є фундаментальною неусвідомлюваною характеристикою людської і колективної свідомості людей, а тому дуже стійкою щодо зовнішніх впливів. Загальний характер світосприйняття, мова, стиль життя не залежать від соціальних груп, адже вони «задані» їм. Вочевидь, і культура утворює певну невидиму сферу, за межі якої люди, належні до неї, не можуть вийти. Хоча суб'єктивно вони й можуть вважати себе «вільними» і «незалежними» від цих етнокультурних обмежень.

Ментальність визначається досить потужним «емоційним фоном», адже вона є не просто сукупністю певних наукових, філософських чи естетичних систем, а презентує той рівень свідомості, на якому думка невід'ємна від емоцій. Менталітет, отже, поєднує різномірний потік напівусвідомлених вражень, характерний не для окремих індивідів, а саме для людських спільнот, в упорядковану картину світу. Він є певним горизонтом, у якому знаходить вияв унікально-неповторний

спосіб «бачення» змісту навколишнього світу, що властивий певній етнокультурній спільноті.

Становленню того чи іншого національного менталітету передують періоди як міфологічного, так і героїчного епосу. Так, зокрема, герої давньогрецьких міфів «упорядковують» світ, очищаючи його від хтонічних потвор (Персей вбиває Медузу-Горгону, Тесей вбиває Мінотавра). Потім настає час героїчного епосу, зміст якого відображено в гомерівських поемах – «Іліаді» й «Одіссеї». Київоруській ментальності також передують героїчна міфологія і епос. Тут знаходимо міф про небесного коваля Сварога, який викував плуг, переміг Змія і, запрягши його в плуг, виорав знамениті «Змієві вали». Пізніше формується слов'янський билинний героїчний епос.

Власне, основи українського менталітету закладаються в X–XII ст. в Київській Русі в ході діалогу міфопоетичної свідомості з еліно-елліністичним ядром візантійського християнства. При цьому йдеться про мешканців середнього Подніпров'я, що входили до полянського союзу племен. Особливістю цього діалогу був його вибірковий характер, який полягав у залученні до власної культури тих елементів візантійського християнства, які були співзвучними його ментальним орієнтаціям. Які це орієнтації? Український дослідник Ігор Бичко [2, 25–30] виділяє такі: антеїзм, екзистенційно-плюралістичне бачення світу, кордоцентризм.

Поляно-руська етнічна спільнота формувалась на ґрунті автохтонної землеробської цивілізації. Праця на родючих землях сприяла формуванню малих соціальних груп, сімей, які самостійно спроможні були обробляти землю. Ця природна та кліматична особливість, з іншого боку, перешкоджала утворенню характерних для мешканців північно-східних околиць Київської Русі великих патріархальних родин, у яких особистість неминуче розчинялася в общинному началі. Зазначене було підставою для формування індивідуалізму, який у поєднанні з ідеєю рівності, поваги до окремої особистості на ментальному рівні знаходить свій вияв в екзистенційно-плюралістичному баченні світу, зверненні до внутрішнього, індивідуально-неповторного світу людини, у діалогічному спілкуванні з людським і природним оточенням. Діалог з природним довкіллям своєю чергою формує емоційно-шанобливе ставлення до землі, працелюбство тугешньої людськості. На підставі зазначеного

виокремлюють таку рису української ментальності, як антеїзм (від імені давньогрецького міфічного героя, який отримував свої життєві сили в постійному зв'язку з матір'ю-землею). Українська земля виступає для її народу не як суто географічне, а духовне поняття («ненька-Україна»).

Праця на українських родючих землях сприяла формуванню малих соціальних груп (адже навіть окремо взята родина могла самостійно обробляти земельний наділ), перешкоджаючи водночас утворенню характерних для мешканців північно-східних земель великих патріархальних родин, у яких «розчиняється» особистість. Звідси риси індивідуалізму в українській ментальності. Поєднання індивідуалізму з ідеєю рівності, повагою до окремо взятого індивіда та його свободи, несприйняття деспотизму стало підставою для екзистенційно-плюралістичного бачення світу.

Кордоцентризм як гостро емоційне переживання сьогоденності життя, життєлюбність, поетичне, лірично-пісенне сприйняття природного та соціального оточення, пріоритет «серця» над «головою», за свідченням українського філософа О. Кульчицького, є специфічного роду соціопсихічним чинником, що типово виявив себе в «селянському» типі психології (більшість населення України впродовж віків становило селянство), але їй притаманні риси не «селянськості» взагалі, а індивідуалізм, «клімат інтимності», звуженість життєвої активності колом «малих колективів. Саме тут виявляється кордоцентрична зверненість до «внутрішнього життя», що розкривається як «здатність до товариськості, психологічного розуміння чужого душевного життя, здатність до інтроспекції і споглядальної настроєності» [6,155]. У селянському індивідуалістичному побуті українців, зауважує з наголосом Кульчицький, знайшовся фунт для окцидентального (західного) персоналізму. «До того ж, цей персоналізм значно більше, ніж у Західній Європі, дбав про інтровертне заглиблення у внутрішній світ особистого переживання. Зрештою, українська культура запозичує та повністю стверджує окцидентальний персоналізм, але надає йому дещо іншого напрямку... напрямку розбудови особи вглибину, замість експансії вширину. У своєму світосприйманні українська культура, як сила, що формує національну психіку, здійснює так «орієнтацію на Європу» [6, 155].

Зазначені особливості українського менталітету, на наш погляд, є похідними від

естетичного по своїй суті мислення, яке є основою української культури. Характерна для сучасності переорієнтація на проблеми культури, мистецтва, естетики – на ті сфери, де за традицією усвідомлюється доля людського буття і людського існування – дають імпульс для філософського осмислення світу як простору проблемного буття людини. Адже особливість естетичного підходу надає свідомості інструменти для оцінювання людського буття не лише по істині, але й по безпосередності значення їх для людської життєдіяльності.

Класична естетика як філософія мистецтва виходила з розгляду явищ мистецтва як таких, що цілковито визначаються філософією. Лише філософський аналіз надавав художньому значенню статусу знання, завдяки чому мистецтво ставало причетним до пошуку істини. У культурі ХХ ст. естетичне вже не розглядають з погляду відображення в ньому філософської ідеї. Навпаки, відштовхуючись від естетичного досвіду апробується можливість сформулювати теоретичні концепції, що не містять у собі відчуження – тобто такий тип мислення, який притаманний мистецтву. «Тут не йдеться про те, щоб філософію розчинити в мистецтві, – мається на увазі розуміння естетичного як такого дискурсу, у якому реалізується ідея діалогу; формування такого типу мислення, коли тотожність мислення і буття, поняття і споглядання стають предметом роздуму, сумнівів» [4, 22].

У класичній філософії поза увагою лишається площина тілесно-соматичного, чуттєво-переживаного стану людини, що утворює її страждальний досвід, який не редукується до теоретико-раціональних форм. Окрім того, становлення людської чуттєвості та тілесності, що проявляється в різноманітних екзистенціальних станах суму, байдужості, жаху тощо, є дорефлексивними, можливості їх раціонального відтворення обмежені. Вони не є ілюстрацією логіко-дискурсивного констатування суб'єктивності, а постають тією життєвою основою, завдяки якій здійснюється процес відродження і поновлення людського існування і культури. Отже, стражденність у її проявах тілесності, спонтанності, інтуїтивності як всезагальна форма буття людини має вимір суто естетичного феномену в сенсі безпосередності самого життя, його тілесно-соматичного виразу. Адже рух естетичних знань пов'язаний з усвідомленням саме чуттєвих станів людини, з'ясуванням того, як у них відображається індивідуально-унікальний досвід життя людини, який не заміщується розсудково-розумними схемами. В акті естетичної діяльності відношення чуттєвого і раціонального реалізуються не за схемою субординації і підпорядкування, а у формі такої

єдності, яка утворюється шляхом взаємодії протилежних, але наділених життєвою приналежністю і рівноправністю складових. Вочевидь, естетичне відношення є водночас і самовідношенням, адже воно невід'ємне від чуттєво організованої тілесності, а тому і від безпосереднього саморуку життя.

Вищезазначене, вочевидь, характерне для українського менталітету, у якому не було такого гострого розриву між інтелектом і чуттями, духом і тілом, який спричинив певну трагічну роздвоєність людини в західноєвропейській духовності. Тут ішлося не про інтелект, який протистоїть сфері емоцій та чуттів, а про розумну душу. «Для світоглядно-ціннісної свідомості української культури, – зазначає український дослідник, – стає характерним висунування на передній план не формалізму розуму, а того, що є корінням морального життя, «серця» як метафори інтимних глибин. Цей архетип філософії серця розкривається як принцип індивідуальності та орган відчуття Бога (П. Юркевич), як мікросвіт, вираження внутрішньої людини, основа людяності (Г. Сковорода), як шлях до ідеалу та гармонії з природою (Т. Шевченко), як джерело надії, передчуття провидіння (П. Куліш) та ключ до «господарства душі», її мандрівок у вічність, сферу добра й краси (М. Гоголь)» [5,307]. Очевидно, що такий тип мислення будується за зразком діяльності естетичної, яка включає в себе і рух людської чуттєвості. Прикладом зазначеного синтезу є, зокрема, і творчість М. Гоголя. Дослідники творчості Гоголя зазначають, що його сміх найбільш повно розкривається в поетичній мові письменника. До цього мовлення входять і нелітературні народні його пласти. Гоголь гостро відчуває боротьбу народного мовлення з мертвими формами мови, що знайшли своє відображення в нормативних формах (зокрема, в писемних і друкованих різновидах). Забуті значення мови, що, зазвичай, проявляються в несерйозних ситуаціях (коли люди сміються, співають, сваряться тощо), не мали шансів на представництво в офіційній мові. Вочевидь, ці ситуації і їх мовленнєві репрезентанти не зникають, хоча література може й уникати їх. Тому повернення до народної мови для таких геніальних митців як Гоголь є закономірним. Тут не спрацьовує уявлення про прямолінійний рух вперед. Іти вперед може лише пам'ять, а не забуття. Пам'ять повертається до джерел та оновлює їх. У філософії ця особливість культурного поступу представлена, зокрема, в Ніцше. Так, ідея вічного повернення того самого в його культурно-історичному сенсі

означає вираження того реального для культурного процесу факту, що в кожному моменті історичного поступу, виходу за межі «старого» людина настановлена не стільки на майбутнє, «нове», скільки завжди зберігає оберненість до етнокультурної самототожності, природної тяглості традиційного життя. Щодо мови таке повернення означає відновлення його накопиченої пам'яті в її повному обсязі. Одним із засобів такого поновлення і слугує, зокрема, сміхова народна культура, яка виражена у творчості Гоголя.

На нашу думку, ідею панестетизму в українській культурі втілює епоха «козацького бароко» і, зокрема, такий засіб художнього мовлення як метафора (емблема). Бароко заперечує характерну для Ренесансу єдність світу, що будується на засадах розумної гармонії. Для художнього мислення цієї епохи характерне динамічне (не застигле) відтворення дійсності. Світ, який зображує митець бароко, постає, скоріше, виразником його (світу) дисгармонійності. Естетичною є і та особливість стилю бароко на території Східної Європи, що він набуває тут оптимістичного значення [5, 19–347].

Висновки. Окреслено предметну реальність, сутність та методологічне значення естетичного в сучасному культурологічному дискурсі. Наголошено на особливостях естетичної діяльності через формулу «ненасильницького синтезу». Вказано на специфіку сучасного розуміння культури, суть якої полягає в намаганні схопити тип традиційного, повсякденного буття людей в їх спілкуванні між собою та навколишнім світом. Закцентовано на понятті менталітету як певного «психологічного інструментарію», який синтезує на дорефлексивному рівні традиції, звичаї, вірування певної етнокультурної спільноти в «реальному» та «уявному» вимірах. Досліджено панестетичні особливості культури доби українського бароко. Вказано на феномен метафори (емблеми) як конструктивного принципу організації всього людського буття доби бароко з боку його творчості; в зазначений період уява про художність як суто зовнішню предметну властивість творів мистецтва, яка здатна викликати чуттєві враження, не є панівною. На прикладі поезики Миколи Гоголя продемонстровано особливості художнього

стилю автора як прояв естетичного у витоках «несистемного синтезу».

Література

1. Баранова Н. Естетичний вимір духовності української культури. Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Сер.: Філософія. 2011. Вип. 8. С. 136–143.
2. Бичко А.К., Бичко І.В. Феномен української інтелігенції. Спроба екзистенціального дослідження. Дрогобич, 1997. 115 с.
3. Блок Марк. Блок Апологія історії або ремесло історика / Переклад з французької Марина Марченко. Київ: Лаурус, 2018. 240 с.
4. Бондарчук І.А. Негативна діалектика як естетика: автореф. дис... докт. філос.наук: 09.00.04. Київ, 1992. 46 с.
5. Кримський Сергій. Під сигнатурою Софії. Київ: ВД «КМА», 2008. 387 с.
6. Кульчицький О. Основи філософії і філософічних наук. Мюнхен-Львів, 1995. 164 с.
7. Маланик Євген. Нариси з історії нашої культури. Київ: Обереги, 1993. 79 с.
8. Піщанська В. Специфіка естетичного у формуванні сучасної української культури. Культурологічний альманах. 2024. Вип. 2 (10) С. 373–379. URL: <https://almanac.npu.kiev.ua/index.php/almanac/article/view/414/390> (дата звернення: 31.01.2025).

References

1. Baranova, N. (2011). The Aesthetic Dimension of the Spirituality of Ukrainian Culture. Scientific Notes of the National University of Ostroh Academy, 3, 136–143 [in Ukrainian].
2. Bychko, A. K., & Bychko, I. V. (1997). The Phenomenon of Ukrainian Intelligentsia. An Attempt at Existential Research. Drohobych [in Ukrainian].
3. Block, M. (2018). Block Apology of History or the Craft of the Historian. Kyiv [in Ukrainian].
4. Bondarchuk, I. A. (1992). Negative Dialectic as Aesthetics. Doctoral Thesis. Kyiv [in Ukrainian].
5. Krymskyi, S. (2008). Under the Signature of Sophia. Kyiv [in Ukrainian].
6. Kulchytskyi, O. (1995). Fundamentals of Philosophy and Philosophical Sciences. Munich-Lviv [in Ukrainian].
7. Malaniuk, Ye. (1993). Essays on the History of Our Culture. Kyiv [in Ukrainian].
8. Pishchanska, V. (2024). Specificity of the Aesthetic in the Formation of Modern Ukrainian Culture. Cultural Almanac, 2, 373–379 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.01.2025
Отримано після доопрацювання 11.02.2025
Прийнято до друку 18.02.2025